

Türkiye'nin Politik Ekonomisi

Eşref Uğur Çelik

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Türkiye'nin Politik Ekonomisi

Eşref Uğur Çelik

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

Kapak Görseli: <https://www.shutterstock.com/tr/image-photo/men-balanced-on-seesaw-over-stack-200542178>

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2021 Aralık, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-26-4

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 47865

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48

Tel: 0(312) 341 36 67

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Bu kitabın yazılma sürecinin her aşamasında destek ve katkılarını tüm samimiyetiyle paylaşan doktora tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa İsmihan'a teşekkür ederim. Kıymetli aileme ve değerli eşime her koşulda yanımda oldukları için minnettarım, iyi ki varlar. Kitabın kapak görsel kullanım hakkını sağlayan Atılım Üniversitesi'ne, Ayla Akkan'a ve Hazar Şenol'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, kitabın basılması konusundaki destekleri için Prof. Dr. Dilaver Tengilimođlu, Ünal Sevindik ve eserin editörlüğünü üstlenen Ertan Akkaş başta olmak üzere tüm Siyasal Kitapevi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

SİMGELER VE KISALTMALAR	7
TABLolar	9
ŞEKİLLER	11
ÖNSÖZ	13
GİRİŞ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE’DE MAKROEKONOMİK VE SOSYOPOLİTİK PERFORMANSIN ÖLÇÜMÜ (1924-2015).....	19
1.1. Giriş.....	19
1.2. Makroekonomik Performans Endeksi.....	20
1.3. Sosyopolitik Performans Endeksi.....	30
1.4. Ortalama Performans Endeksi (OPE)	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’NİN POLİTİK EKONOMİK EKSENDE TARİHSEL GELİŞİMİ (1924-2015)	47
2.1. Giriş.....	47
2.2. Tek Partili Dönem	49
2.2.1. Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa (1923-1929).....	52
2.2.2. Korumacı – Devletçi Sanayileşme (1930-1938).....	55
2.2.3. Savaşlı Yıllar: İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası (1939-1950).....	58
2.3. Çok Partili Dönem	60
2.3.1. Dünya Ekonomisine Tarıma Dayalı Eklemlenme Girişimi (1950-1960)	64
2.3.2. İç Dönük, Planlı ve İthal İkameci Sanayileşme (1960-1980)	65
2.3.3. Dışa Dönük Liberal Dönem (1980-2015)	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MAKROEKONOMİK VE SOSYOPOLİTİK PERFORMANSIN UZUN DÖNEM BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE DENEYİMİ (1950-2015)	77
3.1. Giriş.....	77
3.2. Teorik Çerçeve: Makroekonomik ve Sosyopolitik Performanslar ile Genişletilmiş Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı.....	78
3.3. Veriler ve Yöntem	81
3.4. Birim Kök Analizleri.....	82
3.5. Eş-bütünleşme Analizi.....	84
3.6. Genelleştirilmiş Etki-Tepki Analizi (GET)	86

SONUÇ	91
KAYNAKÇA	95
EKLER	103
Ek-1. Makroekonomik Performans Endeksi (MPE) Detayları	103
Ek-2. Sosyopolitik Performans Endeksi (SPE): Değişkenler	107
Ek-2.1. Genişletilmiş İfade Özgürlüğü Endeksi.....	107
Ek-2.2. Kanunlar Önünde Eşitlik ve Bireysel Özgürlük Endeksi	114
Ek-3.3. Kaynakların Eşit Dağılımı Endeksi.....	123
Ek-2.4. Örgütlenme Özgürlüğü Endeksi	128
Ek-3. Osmanlı İmparatorluğu	132

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliđi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
EPI	: Ekonomik Performans Endeksi
HDI	: Beşeri Kalkınma Endeksi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MPE	: Makroekonomik Performans Endeksi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPE	: Ortalama Performans Endeksi
PCA	: Temel Bileşenler Analizi
SPE	: Sosyopolitik Performans Endeksi
TFV	: Toplam Faktör Verimliliđi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR

Tablo 1: MPE – Tartılı ve Tartısız Ağırlıklar	29
Tablo 2: Freedom House – Değişkenleri	35
Tablo 3: Vanhanen ve POLITY – Değişkenleri	36
Tablo 4: Genişletilmiş İfade Özgürlüğü Endeksi – Değişkenleri.....	38
Tablo 5: Kanunlar Önünde Eşitlik ve Bireysel Özgürlük Endeksi – Değişkenleri.....	39
Tablo 6: Kaynakların Eşit Dağılımı Endeksi – Değişkenleri.....	40
Tablo 7: Örgütlenme Özgürlüğü Endeksi – Değişkenleri	41
Tablo 8: SPE – Tartılı ve Tartısız Ağırlıklar.....	43
Tablo 9: Tek Partili Dönemde Makroekonomik ve Sosyopolitik Performans.....	49
Tablo 10: Çok Partili Dönemde Makroekonomik ve Sosyopolitik Performans.....	61
Tablo 11: Dışa Dönük Liberal Dönemde Makroekonomik Performans	72
Tablo 12: Birim Kök Test Sonuçları.....	83
Tablo 13: Johansen Eş-bütünleşme Analizi	84
Tablo 14: MPE – Tanım ve Kaynaklar	103

ŞEKİLLER

Şekil 1: Makroekonomik Performans Endeksinin (MPE) Anatomisi.....	26
Şekil 2: Ekonomik Performans ve Beşeri Kalkınma Endeksleri Hesaplama Yöntemleri.....	27
Şekil 3: Makroekonomik Performans Endeksi (MPE) – Detay.....	29
Şekil 4: Türkiye'nin Makroekonomik Performansı (MPE): 1924-2015	30
Şekil 5: Sosyopolitik Performans Endeksi (SPE) Değişkenleri	37
Şekil 6: Genişletilmiş İfade Özgürlüğü Endeksi.....	38
Şekil 7: Kanunlar Önünde Eşitlik ve Bireysel Özgürlük Endeksi.....	40
Şekil 8: Kaynakların Eşit Dağılımı Endeksi.....	41
Şekil 9: Örgütlenme Özgürlüğü Endeksi	42
Şekil 10: POLITY2.....	43
Şekil 11: Sosyopolitik Performans Endeksi (SPE).....	44
Şekil 12: Ortalama Performans Endeksi (OPE)	44
Şekil 13: 3'lü Endeks Bir Arada (Tartısız)	45
Şekil 14: Tek Partili Dönemde Makroekonomik Performans	50
Şekil 15: Tek Partili Dönemde Sosyopolitik Performans	51
Şekil 16: Çok Partili Dönemde Makroekonomik Performans	62
Şekil 17: Çok Partili Dönemde Sosyopolitik Performans	63
Şekil 18: MPE ve Alt Göstergeleri: AKP Dönemi	74
Şekil 19: MPE, SPE, TFF ve Y İlişkisinin Anatomisi	79
Şekil 20: Ampirik Modelde Kullanılan Serilerin Tarihsel Seyri	82
Şekil 21: LN(Y/H)'nin MPE'nin Bir Standart Hata Şokuna Tepkisi.....	86
Şekil 22: LN(Y/H)'nin SPE'nin Bir Standart Hata Şokuna Tepkisi	87
Şekil 23: LN(Y/H)'nin OPEN'nin Bir Standart Hata Şokuna Tepkisi	88
Şekil 24: SPE'nin MPE'nin Bir Standart Hata Şokuna Tepkisi	89
Şekil 25: MPE'nin SPE'nin Bir Standart Hata Şokuna Tepkisi.....	89
Şekil 26: MPE – Kutu Grafiği (Box Plot)	104
Şekil 27: MPE –Dağılımlar.....	105
Şekil 28: MPE ve Alt Göstergeleri (Tartısız)	106
Şekil 29: Hükümetin Sansür Çabası – Medya	107
Şekil 30: Hükümetin Sansür Çabası – İnternet	108
Şekil 31: Gazetecilerin Tacizi	109
Şekil 32: Medyanın Oto-Sansürü.....	109

Şekil 33: Medya Yanlılığı.....	110
Şekil 34: Yazılı/Görsel Medya Eleştirisi.....	111
Şekil 35: Yazılı/Görsel Medya Perspektifleri.....	111
Şekil 36: Erkeklerin Tartışma Özgürlüğü.....	112
Şekil 37: Kadınların Tartışma Özgürlüğü	113
Şekil 38: Akademik ve Kültürel İfade Özgürlüğü	113
Şekil 39: Sıkı ve Tarafsız Kamu Yönetimi	114
Şekil 40: Öngörülebilir Uygulaması Olan Şeffaf Kanunlar	115
Şekil 41: Erkekler İçin Adalete Erişim	115
Şekil 42: Kadınlar İçin Adalete Erişim	116
Şekil 43: Erkekler İçin Mülkiyet Hakları	117
Şekil 44: Kadınlar İçin Mülkiyet Hakları	117
Şekil 45: İşkenceye Maruz Kalma	118
Şekil 46: Siyasi Cinayetler	119
Şekil 47: Erkeklerin Çalışma Özgürlüğü	119
Şekil 48: Kadınların Çalışma Özgürlüğü	120
Şekil 49: İnanç Özgürlüğü	121
Şekil 50: Seyahat Özgürlüğü	121
Şekil 51: Erkeklerin Ülke İçinde Hareket Edebilme Özgürlüğü	122
Şekil 52: Kadınların Ülke İçinde Hareket Edebilme Özgürlüğü	123
Şekil 53: Sosyo-ekonomik Konum Tarafından Dağıtılan Güç.....	123
Şekil 54: Sosyal Grup Tarafından Dağıtılan Güç	124
Şekil 55: Eğitimde Fırsat Eşitliği	125
Şekil 56: Sağlıkta Fırsat Eşitliği.....	125
Şekil 57: Cinsiyete Göre Dağıtılan Güç	126
Şekil 58: Özel veya Kamusal Mallar	127
Şekil 59: Ortalamadan Evrensel	127
Şekil 60: Yasaklı Siyasi Partiler.....	128
Şekil 61: Siyasi Partilere Yönelik Engeller	129
Şekil 62: Muhalefet Partisi Özerkliği	129
Şekil 63: Çok Partili Seçimler	130
Şekil 64: Sivil Toplum Kuruluşları – Giriş/Çıkış.....	131
Şekil 65: Sivil Toplum Kuruluşlarına Yöneltilen Baskılar	131

ÖNSÖZ

Bu kitap çalışması, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı - Politik Ekonomi Programında, Prof. Dr. Mustafa İsmihan danışmanlığında yürütülen “Türkiye Ekonomisinin Politik Ekonomik Eksende Değerlendirilmesi (1924-2015)” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Ülkelerin kaliteli ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaları kendi gelişimleri açısından büyük öneme sahiptir. Bu tür bir uzun dönemli ekonomik performansa ulaşmak için olumlu makroekonomik gelişmeler gereklidir ancak yeterli değildir. Ülkeler çoğunlukla sergilemiş oldukları makroekonomik gelişmeleri sosyopolitik gelişmelerle destekledikleri ölçüde uzun dönemli kişi başına gelir artışlarını sağlayabilmektedirler. Bu bağlamda, çalışmanın ilk kısmında Türkiye için makroekonomik performans ve sosyopolitik performans endeksleri oluşturulmuş ve ilgili tarihsel analiz 1924-2015 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise, Türkiye’deki makroekonomik ve sosyopolitik gelişmelerin uzun dönemli ekonomik büyüme üzerindeki rolü çok partili dönem için araştırılmış ve bu bağlamda, üretim fonksiyonu yaklaşımı çerçevesinde bir model geliştirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye’de makroekonomik ve sosyopolitik ortamlardaki iyileşmelerin uzun dönemli ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermiştir. Ancak bölüşüm cephesindeki gerilimlerin azaltılmadığı ve sosyopolitik ortamda huzurun sağlanmadığı bir durumda, makroekonomik performansın yükselişi uzun dönemli kişi başına gelir artışlarının sağlanması için tek başına yeterli değildir. Daha açık bir ifadeyle, makroekonomik ve sosyopolitik gelişmeler arasında ödünleşimler bulunmasına karşın, uzun dönemli ekonomik başarının yakalanabilmesinin yolu her ikisinde de sağlanacak olan olumlu gelişmelerden geçmektedir.

GİRİŞ

Ülkelerin kısa dönemde elde ettikleri ekonomik başarıları uzun dönemli olarak sürdürebilmeleri gelecekleri açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle, ülkeler kişi başına gelir artışlarını uzun döneme taşıyabildikleri ölçüde fark yaratmaktadırlar. Bu şekilde ülkelerin birbirlerine yakınsamaları da sağlanabilmektedir. Ancak karar vericilerin (siyasetçilerin) çoğu zaman tekrar seçilebilmek kaygısıyla kısa görüşlü politikaları uygulamaları ve söylemleriyle eylemleri arasında sıklıkla bir zaman tutarsızlığının bulunması sebebiyle, ülkeler çoğu zaman kesintisiz büyüme performansları sergileyememektedirler.

Diğer taraftan bu tür bir yaklaşım altında, ülkelerin ekonomik performansları büyük ölçüde farklı göstergelerden yararlanılarak değerlendirilmekte ve bu ekseninde kullanılan göstergeler çoğunlukla makroekonomik nitelik taşımaktadır. Ancak, tek tek göstergelerden yararlanılarak gerçekleştirilen ekonomik performans değerlendirmeleri belli noktaları saptayabilmek bakımından faydalı olsa dahi, ekonomik gidişatın bütününe görebilme noktasında yeterli olmayacaktır. Diğer bir deyişle, ekonomik performansların değerlendirilmesinde göstergelerin tek tek ele alınması bütünsel bir analizi mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple, çalışmanın ilk adımında bütünsel bir analiz yapabilmeyi mümkün kılan bir yöntem olarak *makroekonomik performans endeksi (MPE)* türdeşlerinden farklı bir ölçüm yöntemi olarak oluşturulmuştur.¹

Uzun dönemli ekonomik performansın belirleyicilerinden birisi makroekonomik ortamdaki istikrardır. Ancak bu kriter tek başına ülkedeki refahı artırmak için yeterli değildir. Bunun altında yatan temel gerekçe ise, ülkelerin makroekonomik istikrarı genellikle başka kanallardan ödünler vererek sağlıyor olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, MPE'yi oluşturan makroekonomik göstergeler arasında çatışmalar bulunmaktadır. Sonuç olarak, MPE'de meydana gelecek artışlar, göstergeler arasındaki dengelerin gözetildiğini vurgulayarak ekonominin yönetimi konusunda bir başarı olduğuna işaret etmektedir.

Diğer yandan MPE'deki bir artış bazen özgürlük, hukuk ve gelir dağılımı gibi faktörlerdeki ödünleşimlerle karşı karşıya kalınarak gerçekleştirildiğinden, bu durum uzun dönemli kaliteli ekonomik iyileşmenin önünde engel teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de uzun dönemli büyüme üzerine yapılan

¹ MPE'de kullanılan göstergeler; büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari işlemler dengesi ve kamu bütçe dengesinin GSYH'ya oranları olarak seçilmiştir (detaylı bilgi için bkz. Bölüm 1).

çalışmaların neredeyse tümünde olayın bu yönünün sıklıkla atlanarak yalnızca iktisadi boyuta odaklanıldığı görülmektedir. Yapılan bu değerlendirmeler, ülkelerin kişi başına düşen gelirlerini uzun vadede (kesintisiz) arttırabilmeleri için makroekonomik yönetim konusunda sağlanacak gelişmelerin, sosyopolitik gelişmelerle pekiştirilmesinin gerekliliğini açığa çıkartarak, MPE'nin yanında sosyal ve politik gelişmeleri de dikkate alan ayrı bir endeks oluşturulmasını zaruri bir hale getirmektedir. Bu sebeple çalışmanın ikinci adımında yukarıda belirtilen akademik kaygılar dikkate alınarak geliştirilen *sosyopolitik performans endeksi (SPE)*, Türkiye'de bu alandaki literatürde belirginleşen boşluğun doldurulmasını amaçlaması bakımından büyük öneme sahiptir.² Ayrıca, MPE ve SPE'nin birlikte hareketinin gözlemlenmesi amacıyla iki endeksin değerlerinin ortalaması alınarak *ortalama performans endeksi (OPE)* de oluşturulmuştur.

Çalışmanın bir sonraki aşamasında ise, Türkiye'de sergilenen ekonomik performansların³ değerlendirilmesinin oluşturulan endeksler üzerinden gerçekleştirilen tarihsel analizle yapılmış olması çalışmanın politik ekonomik nitelik kazanmasını sağlamıştır. Tarihsel analiz sonuçları, Türkiye tarihinde yaşanmış olan yapısal dönüşümlerin çoğunlukla ülke içerisindeki olumsuz süreçlerin (özellikle ekonomik ve siyasi krizler) ardından meydana geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan, ülkedeki sorunların çözümü noktasında "kurtuluş reçetesi" olarak anılan yapısal dönüşüm süreçlerinin çoğunlukla ülkenin kendi dinamiklerinden ziyade dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak şekillenmiş olması, Türkiye'nin kendi kaderini tayini konusunda ipleri tam anlamıyla elinde tutmadığını ortaya koymaktadır. Bunun neticesinde, ülkedeki sermaye birikim süreçleri ve bölüşüm ilişkileri de dahil olmak üzere pek çok süreç, genellikle o dönem dünyaya hakim olan ana akım düşüncelerin ekseninde şekillenmiştir. Ayrıca, ülkenin kısmen başarılı olarak adlandırılabilceği bazı dönemlerde (örneğin 1960'ların ilk yılları) makroekonomik performans artışlarının sosyopolitik gelişmelerle desteklendiği görülmektedir. Bu duruma rağmen, Türkiye'de politikacıların tekrar seçilebilme kaygısıyla çoğunlukla günü kurtarmaya yönelik politikalar izlemesi makroekonomik gelişmelerle sosyopolitik gelişmeler arasında ödünleşimlerin yaşandığı sonucunu doğurmuştur.

² SPE'de kullanılan değişkenler V-Dem ve POLITY veri tabanlarında hesaplanan endeksler arasından belirlenmiştir. Bunlar; genişletilmiş ifade özgürlüğü endeksi, kanunlar önünde eşitlik ve bireysel özgürlük endeksi, kaynakların eşit dağılımı endeksi, örgütlenme özgürlüğü endeksi ve Polity'2'dir (detaylı bilgi için bkz. Bölüm 1).

³ Türkiye'de ekonomik performansın ölçümü noktasında toplanan veriler kuruluş yılı olan 1923 yılından itibaren toplanmaya başlamıştır. Bu tercih artış oranı olarak kullanılacak ekonomik göstergelerin sonuçlarının 1924 yılından itibaren hesaplanabileceğini mümkün kıldığından, ekonomik analizin yapılacağı dönem 1924-2015 olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında (Bölüm 3), MPE ve SPE'nin üretim fonksiyonuna eklenmesi ile oluşturulan modelle, makroekonomik ve sosyopolitik performansın uzun dönemli etkisi çok partili dönem için incelenmiştir. Bu noktada ulaşılan en temel bulgu, makroekonomik ve sosyopolitik ortamdaki gelişmelerin uzun dönemli kişi başına gelir artışına olumlu katkı sağladığı yönündedir.

Diğer taraftan, MPE ve SPE'nin kısa ve orta vadeli etkilerinin ortaya konması noktasında genelleştirilmiş etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, makroekonomik performans artışlarının beraberinde sosyopolitik gelişmeleri sağlamasının yanında, sosyopolitik yapıda sağlanan gelişmelerin makroekonomik performansı olumsuz etkileyerek bir ödünleşimin varlığına işaret etmektedir. Diğer taraftan, makroekonomik ve sosyopolitik ortamdaki iyileşmelerin çalışan başına çıktı üzerinde olumlu bir katkı sağladığı görülmektedir.

Makroekonomik ve sosyopolitik performansın uzun dönemli, kısa ve orta vadeli etkileri yukarıdaki saptamalar ışığında incelendiğinde belli değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. SPE'nin ana eksenini oluşturan temel belirleyicilerden olan gelir dağılımı ve demokrasi eksenlerinin özünde kurumsal kaliteye dayandığı söylenebilir (Rodrik, 2009). Bu tür alanlarda yaşanan bozulmaların düzeltilmesi hükümetlerin yeniden dağıtıcı harcamalarını arttırmalarını gündeme getirmektedir. Bu durum da, makroekonomik dengelerin (MPE) negatif etkilenmesine sebep olmaktadır (Barro, 1996). Belirtilen bu etki kısa vadeli bir etkidir. Uzun dönemde ise, sosyopolitik gelişmeler makroekonomik performansı toparlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, hükümetlerin ülkede bozulan sosyopolitik ortamı düzeltmek adına yaptıkları harcamalar kısa ve orta vadede makroekonomik performansın olumsuz etkilenmesine sebep olurken, uzun vadede sağlanacak sosyopolitik gelişmeler makroekonomik performansın daha rahat bir ortamda sergilenmesine (rahatlamasına) katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde makroekonomik performans ve sosyopolitik performans hakkında literatür taraması gerçekleştirilmiş ve belirtilen konularla ilgili endeksler (MPE, SPE, OPE), 1924-2015 dönemi için oluşturulmuştur. İkinci bölümde, Türkiye'nin tarihsel gelişimi siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan geliştirilen endeksler üzerinden değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, çok partili dönemdeki makroekonomik performans, sosyopolitik performansın çalışan başına çıktı üzerindeki; uzun dönemli, kısa dönemli ve orta vadeli etkileri incelenmiştir.